

УДК 376 – 0561034:616.89-008.1 – 053.4/5:37,014.3

ПРОГРАМА «КОРЕКЦІЯ РОЗВИТКУ» ТА ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЯ У НАВЧАННІ ШКОЛЯРІВ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ

Тамара Сак, Інститут спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України,
м. Київ, Україна, t_sak@ukr.net

Розглядається сутність корекційно-розвиткових завдань та шляхи їх реалізації у Програмі «Корекція розвитку» у навчанні школярів із затримкою психічного розвитку. Представлено стан затримки психічного розвитку як системне порушення, що охоплює всю психічну сферу дитини та має особливості пізнавальних процесів, недоліки усного та писемного мовлення, незрілість складних форм поведінки, недоліки цілеспрямованої діяльності на тлі надмірної виснажуваності, порушення працездатності, енцефалопатичні розлади. Здійснено аналіз суттєвих особливостей розвитку психічних процесів, які обираються предметом корекційного впливу. Обґрунтовано основні принципи організації корекційно-розвиткових занять – диференціацію та індивідуалізацію, що забезпечує індивідуально-типологічний підхід до кожної дитини.

Ключові слова: діти із затримкою психічного розвитку, системне порушення психічного розвитку, корекційно-розвиткові заняття, принцип диференціації та індивідуалізації.

Тамара Сак, Інститут спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України, г. Київ, Україна,

Программа «Коррекция развития» и пути её реализации в обучении школьников с задержкой психического развития

Представлена проблема коррекционно-развивающих целей в обучении школьников с задержкой психического развития и пути их реализации в Программе «Коррекция развития»; состояние задержки психического развития рассматривается как системное нарушение, распространяющееся на всю психическую сферу ребёнка; выделены группы существенных особенностей психических процессов, которые избраны предметом коррекционного воздействия. Одним из основных принципов организации занятий выделен принцип дифференциации и индивидуализации, обеспечивающий индивидуально-типологический подход к ребёнку.

Ключевые слова: дети с задержкой психического развития, системное нарушение психического развития, коррекционно-развивающие занятия, принцип индивидуализации и дифференциации.

Tamara Sak, Institute of Special Pedagogy The National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Syllabus «Development Correction» and its realization in teaching pupils that have mental retardation

The article considers the essence of correctional and developmental tasks and the ways of its realization in the Syllabus «Development Correction», which is the obligatory curriculum component for the pupils that have mental retardation. There was introduced the state of mental retardation as a systemic disorder covering child's mental health and having the features of cognitive processes, the weakness of oral and written speech, immaturity of complicated ways of behavior, purposeful activities deficiency caused by

© Сак Т., 2016

excessive tiredness, workability impairment and encephalopathic impairments. There was performed the analysis and grouping of peculiarities of substantial mental processes developments, which were chosen as a subject of correctional influence: sensory and perceptive spheres, thinking, mnestic activity, speech development, emotional and volitional spheres, motivation to different types of activities, psychomotor system. It have been demonstrated that specified substantial peculiarities of mental health with impaired mental functions have polymorphic character and heterogeneity of its psychological structure: different measures of immaturity of mental processes and functions, possible are also different combinations of saved and immature processes and functions. All these factors are proved to be considered while the correctional and developmental lesson organization and its content should be constituted from the point of systemic approach to the activity. Important basis of the content organization of the correctional and developmental lesson was determined by the idea about the correlation of general and specific in the development of the children having special learning requirements, where primary are researched two interrelated development lines – biologic and social; systemic essence of the impaired development structure that points attention to the primary deviation and its determined secondary and tertiary mental retardations; L. Vyhotskiy thoughts about the complementary organism abilities to overcome the impaired development that could become the leading power for a development; the ability of the individual to develop integrally – responding to the deviations and thus forming the effective system of adaptation. There were suggested the ways of mental health correctional development of the pupils that have mental retardation: purposeful formation of cognitive activity; formation of learning and subject-practice activities; the development of emotional and volitional spheres, oral and written speech, psychomotor system. The typological groups of mental health deviations that should be taken into consideration while the preparation to the correctional and developmental lessons as they are guided by the principle of differentiation and individualization were described.

Keywords: children that have mental retardation, systemic disorder of mental health, correctional and developmental lessons, principle of differentiation and individualization.

В організації навчання школярів з особливими потребами чільне місце посідають питання, пов'язані з корекцією розвитку, реабілітацією та соціальною адаптацією до повноцінної інтеграції в суспільство. Тому основною метою всієї системи навчання школяра з особливими потребами, безвідносно до того де він вчиться (спеціальний чи інклюзивний клас), є повна або часткова компенсація порушення, або ж у педагогічному аспекті – набуття основних компетентностей особистості, необхідних для сучасного буття, в тому числі набуття навички самостійно здобувати знання впродовж життя та реалізувати їх у практичній діяльності [2].

Реалізація окресленої мети починається з організації курикулума школярів з особливими потребами, що має враховувати їх психічний розвиток – сутність первинного порушення й особливості вторинних та третинних проявів психічного розвитку, до яких воно призводить, і на цьому підґрунті введення специфічних корекційно-розвивальних завдань, спрямованих на послаблення та усунення цих проявів; формування життєвої компетентності та пріоритетних компетентностей загальної середньої освіти.

Складовою курикулу є корекційно-розвиткові заняття, у яких визначено напрями психічного розвитку школярів, що мають братися до уваги в процесі спеціально організованих корекційно-розвиткових занять, сутність яких визначено у Державному стандарті початкової загальної освіти для дітей з особливими потребами. Так, у Державному стандарті початкової загальної освіти для дітей із затримкою психічного розвитку метою корекційно-розвиткових занять визначено формування пізнавальної діяльності, як когнітивної передумови розвитку мовлення і мови, емоційно-вольової

сфери, особистості, основних видів діяльності, психомоторного розвитку. Окреслена мета потребує конкретизації завданнями, які мають визначити психолого-педагогічні напрями її реалізації у процесі проведення корекційно-розвиткових занять.

Аналіз психологічних досліджень свідчить, що затримка психічного розвитку охоплює всю психічну сферу дитини – це особливості розвитку пізнавальних процесів, недоліки усного та писемного мовлення, незрілість складних форм поведінки, недоліки цілеспрямованої діяльності на тлі надмірної виснаженості, порушення працездатності, енцефалопатичні розлади, що загалом свідчить про системне порушення психічного розвитку.

У цьому системному порушенні психічного розвитку виділяється низка суттєвих особливостей, які можна групувати таким чином:

- *у сенсорно-перцептивній сфері* – уповільненість прийому й опрацювання сенсорної інформації (найперше, слухової та зорової), недостатність просторових уявлень та просторової орієнтації;
- *у мисленні* – недостатність мислительних дій та операцій (аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, класифікації, конкретизації) та виразне домінування простіших мислительних операцій (аналізу, синтезу), низька продуктивність операції абстрагування, логічних форм мислення; особливості розвитку наочно-образного мислення та недостатність словесно-логічного;
- *у мнестичній сфері* – переважання механічної пам'яті над логічною, успішніше запам'ятовування з опорою на наочність, ніж опосередковано, зниження обсягу короткотривалої та довготривалої пам'яті, низька продуктивність мимовільної пам'яті;
- *у мовленнєвому розвитку* – обмеженість мовлення, особливо експресивного, уповільнене опанування граматичним ладом мовлення, порушення звуковимови, труднощі опанування писемним мовленням;
- *в емоційно-вольовій сфері* – незрілість емоційно-вольової діяльності, інфантилізм, нескоординованість емоційно-вольових процесів;
- *у мотиваціях* – переважання ігрових інтересів, дезадаптивність потягів та інтересів;
- *у психомоториці* – розбалансування рухової активності (гіпер- та гіпоактивність), імпульсивність, труднощі в опануванні руховими навичками, порушення координації рухів.

Виділені суттєві особливості психічної сфери при затримці психічного розвитку мають поліморфний характер та неоднорідність їх психологічної структури, тобто міра несформованості психічних процесів та функцій може бути різною, можливе різне поєднання збережених та несформованих процесів та функцій. Ці чинники мають братися до уваги під час організації корекційно-розвиткових занять, а їх зміст варто конструювати з позиції системного підходу до діяльності.

Продуктивним є системний підхід до діяльності, коли виділяється низка компонентів (підсистем) для яких характерні різні функціональні властивості: когнітивний, зміст якого є результатом відображення зовнішньої дійсності з усіма її властивостями; операційний, який є сукупністю схем організації поведінки, що виконує функцію ініціювання активності, і якому відповідає певна характеристика об'єктивних умов дійсності. Уявлення про діяльність як активної системи передбачає, що до складу її структури входить компонент, який виконує функцію ініціювання активності, якому відповідає сутність об'єктивних умов існування організму – потреби [1]. Важливим підґрунтям організації змісту корекційно-розвиткових занять є ідея про співвідно-

шення загального та спеціального в розвитку дітей з особливими освітніми потребами. Тут ключовими є дві взаємопов'язані лінії розвитку – біологічна та соціальна; системна сутність структури порушеного розвитку, у якій беруться до уваги первинне порушення та обумовлені ним вторинні й третинні відхилення психічного розвитку; думка Л. Виготського про компенсаторні можливості організму в подоланні порушеного розвитку, що мають стати рушійною силою розвитку; здатність особистості розвиватися як єдине ціле – реагуючи на порушення, формувати таким чином ефективну систему пристосування [4].

Зважаючи на викладене, напрями корекційного розвитку психічної сфери школярів із затримкою психічного розвитку доцільно представити так:

- *цілеспрямоване формування пізнавальної діяльності* – шляхом розвитку сенсорно-перцептивної діяльності та формування еталонних уявлень, мнемічної діяльності різної модальності, розумових здібностей через опанування дій заміщення і наочно-модельовані в різних видах діяльності (навчальна, предметно-практична), творчих здібностей, розвитку мовлення;

- *формування навчальної та предметно-практичної діяльності* (мотиваційного, орієнтовно-операційного та регуляційного компонентів) у процесі цілеспрямованого формування навчальної і предметно-практичної діяльності – уміння програмувати, контролювати, регулювати й оцінювати результати виконання завдань, активізації мовлення в різних видах діяльності (ігровій, образотворчій, навчальній, трудовій);

- *корекційний розвиток емоційно-вольової сфери* у процесі формування здатності до вольових зусиль, довільної регуляції поведінки, через подолання вже сформованих негативних якостей особистості, попередження й усунення афективних, негативних виявів і відхилень у поведінці;

- *розвиток усного мовлення шляхом* – корекції порушень звуковимови, одночасно з формуванням фонематичних процесів, розвиток лексики й граматичного ладу мовлення, розширення обсягу словника, уявлень про довкілля у процесі мовленнєвої й пізнавальної діяльності, формування управління й узгодження слів у реченні, зв'язного мовлення, ініціацію контакту, взаємодію та підтримування спілкування зі значущими дорослими та однолітками. Формування писемного мовлення у процесі: розвитку фонематичного, складового аналізу й синтезу, становлення синтетичних прийомів поскладового читання, формування мотивації оволодіння графічним зображенням букв і розвиток смислового програмування письмового висловлювання; формування мовних операцій;

- *розвиток психомоторики* – формування рухових умінь та навичок, розвиток координації рухів, спритності, сили, витривалості, відчуття ритму, правильної постави, ходи, грації, рухів, розвиток загальної та дрібної моторики, моторних функцій і дихання.

Кожен із визначених напрямів конкретизується у змісті Програм «Корекція розвитку», «Ритміка», «Розвиток мовлення».

Навчальна програма «Корекція розвитку» спрямована на реалізацію таких завдань:

- розвиток сенсорно-перцептивної діяльності і формування еталонних уявлень;
- розвиток мислиннєвої діяльності (аналітико-синтетичного процесу, порівняння, узагальнення, класифікації) у взаємозв'язку з мовленнєвим розвитком;
- розвиток наочно-образного та словесно-логічного мислення;

- корекційний розвиток вольової сфери (формування уваги, здатності до вольових зусиль, довільної регуляції поведінки);
- формування предметно-практичної діяльності (мотиваційного, орієнтовно-операційного і регуляційного компонентів).
- розвиток дрібної моторики.

Програма «Корекція розвитку» охоплює такі напрями за роками навчання:

Перший рік навчання

Формування знань про властивості предметів та їх розташування у просторі.

Розвиток логічного мислення.

Розвиток уявлення.

Розуміння послідовності зображених подій.

Розуміння прихованого змісту сюжетних малюнків.

Розвиток довільної уваги.

Розвиток дрібної моторики рук.

Другий рік навчання

Орієнтування у просторі

Знання та уміння розповідати про різні властивості навколишніх предметів.

Розвиток логічного мислення.

Розвиток уявлення.

Розуміння послідовності зображених подій.

Розуміння прихованого змісту сюжетних малюнків.

Розвиток довільної уваги.

Розвиток дрібної моторики рук.

Третій рік навчання

Розвиток наочно-образного мислення засобом конструювання.

Розвиток логічного мислення (на змісті матеріалів навчальних предметів другого класу).

Розвиток довільної уваги.

Четвертий рік навчання

Розвиток наочно-образного мислення засобом конструювання.

Розвиток логічного мислення (на матеріалі навчальних предметів третього класу).

Розвиток довільної уваги.

П'ятий рік навчання

Розвиток наочно-образного мислення засобом конструювання.

Розвиток логічного мислення (на матеріалі навчальних предметів четвертого класу).

Розвиток довільної уваги.

Під час організації корекційно-розвиткових занять важливо брати до уваги неоднорідність, поліморфність порушень пізнавальної та емоційно-вольової сфер дітей із затримкою психічного розвитку. Це можуть бути органічні ураження, що виявляються в недостатній динамічній організації психічних функцій – порушення тону, стійкості, рухливості тих чи інших психічних процесів; парціальна недостатність окремих коркових функцій – гнозису, праксису; недостатність регуляційних процесів, які забезпечують ініціювання, програмування, контроль та позначаються на операційній складовій діяльності. Системне порушення психічної діяльності може спостерігатися у випадку негативного впливу інших чинників – через зниження фізичного

і психічного тону, унаслідок стійкої астенії, порушення пізнавальної та особистісної сфери, унаслідок дії негативних соціальних впливів.

Треба розуміти, що порушення можуть мати спільне органічне підґрунтя, однак різні форми прояву; між цими порушеннями може виявлятися схожість, але механізм їх формування буде іншим, бо першопричиною виступає інша структура дефекту. Усі ці чинники – якісно різні порушення психічної сфери, різний механізм та підґрунтя їх виникнення, впливатимуть на ефективність корекційно-розвиткового впливу. Тому під час організації корекційно-розвиткових занять важливо дотримуватися принципів диференціації та індивідуалізації, згідно з якими дітей із затримкою психічного розвитку доцільно умовно поділити на чотири типологічні групи. А саме:

1. Діти, у яких спостерігаються порушення пов'язані з дефіцитним розвитком функції регуляції пізнавальної діяльності при первинно збереженому інтелектуальному розвитку. Це, насамперед, стани дефіциту уваги з гіпер- чи гіпоактивністю, недорозвиненістю мотиваційної та емоційно-вольової сфер, розлади працездатності різного походження.

2. Діти з нерівномірними проявами пізнавальної активності й продуктивності, недостатнім інтелектуальним розвитком при порівняно збереженому рівні їх навчаності, яка може бути реалізованою в умовах спеціально організованого навчання.

Для дітей із цими порушеннями властива різка обмеженість знань та уявлень про навколишній світ, не сформованість розумових дій та операцій, яка виявляється в недоліках перцептивної діяльності, наочно-образного та словесно-логічного мислення, відставання в розвитку мовлення (недостатній словник, недорозвинене граматичне висловлювання); обмежених уявлень про довкілля. У межах доступного матеріалу діти здатні скористатися допомогою, дуже чутливі до позитивної стимуляції, у сприятливих умовах виявляють достатню навчаність.

3. Діти, яким властиве поєднання низького рівня інтелектуальної продуктивності й надмірно слабкої пізнавальної активності; недостатній інтелектуальний розвиток зумовлений зниженою навчаністю. Їм властива особлива ригідність, негнучкості мислення, унаслідок чого дитина під час навчання дуже обмежено користується допомогою.

До цієї групи входять діти з тяжкими формами затримки психічного розвитку церебрально-органічного генезу, у яких спостерігається первинна дефіцитарність у розвитку усіх психічних функцій: уваги, пам'яті, гнозису, праксису та ін., а також недорозвиток емоційно-вольової сфери.

У процесі психокорекційної роботи важливо враховувати індивідуально-типологічні особливості кожної дитини, а сам процес корекції має проводитися в межах діяльності, доступної для дитини (ігрова, навчальна тощо).

Отже, у навчанні школярів з особливими потребами чільне місце посідають завдання, пов'язані з корекційним розвитком, мета яких визначена у Державному стандарті початкової загальної освіти для дітей з особливими потребами. З погляду структури дезонтогенетичного порушення тієї чи іншої нозології, визначена мета конкретизується у завданнях, які знаходять місце у складовій курикулума учня з особливими потребами безвідносно від місця навчання – спеціальний чи інклюзивний клас. Затримка психічного розвитку розглядається як системне порушення, оскільки охоплює всю психічну сферу дитини; у системному порушенні виділяється низка суттєвих особливостей розвитку психічних процесів, які стають предметом корекційного впливу.

Організація змісту корекційно-розвиткових занять відбувається з позиції системного підходу до діяльності; ідей Л. Виготського про розвиток дитини з особливими потребами.

Напрямами корекційного розвитку втілюються та конкретизуються у змісті програм: «Корекція розвитку», «Ритміка», «Розвиток мовлення».

Під час організації корекційно-розвиткових занять одним із основних є принцип диференціації та індивідуалізації, згідно якого забезпечується індивідуально-типологічний підхід до кожної дитини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волков А. М., Микадзе Ю. В., Солнцева Г. Н. Деятельность: структура и регуляция, Изд-во Московск. ун-та. – 1987. – 216 с.
2. Концепція науково-методичного забезпечення формування навчальної діяльності дітей із затримкою психічного розвитку / Т. Сак, І. Омельченко, І. Логвінова, О. Бабяк// Особлива дитина: навчання і виховання. – 2015. – № 3. – С. 7 – 17.
3. Прохоренко Л. І. Формування самоконтролю на уроках математики у молодших школярів із ЗПР / Л. І. Прохоренко. – К. : «Педагогічна думка», 2012. – 48 с.
4. Сак Т. В. Психолого-педагогічні основи управління учбовою діяльністю учнів із затримкою психічного розвитку у школі інтенсивної педагогічної корекції / Т. В. Сак. – К. : Актуальна освіта, 2005. – 246 с.
5. Сак Т. В. Психологічні умови реалізації Державного стандарту початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами / Т. В. Сак // Дефектологія. Особлива дитина: навчання та виховання. – 2013. – № 2 (52). – С. 3 – 6.
6. Omelchenko I. Post-non-classical concept of chronotope of communicative activity of preschool children with delay of psychical development / I. Omelchenko // Canadian Journal of Science, Education and Culture. – Toronto : «TorontoPress», 2014. – № 1 (5) (January–June). – Volume II. – P. 296 – 300.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Volkov A. M., Mikadze Yu. V., Solntseva G. N. (1987). Deyatelnost: struktura i Regulyatsiya. Moskov. (In Russian).
2. Sak T., Proxorenko L., Omelchenko I., Logvinova I., Babyak O. (2015). The Conception project of scientific and methodological supplying of learning activity formation by children that have developmental delay. Exceptional child: teaching and upbringing, 3 (75), 7 – 17. (In Ukrainian).
3. Proxorenko L. (2012). Formuvannya samokontrolyu na urokax matematyky u molodshyx shkolyariv iz ZPR. Kyiv : «Pedagogichna dumka». (In Ukrainian).
4. Sak, T. V. (2005). Psychologo-pedagogichni osnovy upravlinnya uchbovoyu diyalnistyu uchniv iz zatrymkoyu psychichnogo rozvytku u shkoli intensyvnoyi pedagogichnoyi korekciyi. Kyiv : Aktualna osvita. (In Ukrainian).
5. Sak, T. V. (2013). Psychologichni umovy realizaciyi Derzhavnogo standartu pochatkovoyi zagalnoyi osvity dlyaditej z osoblyvymy osvitnimy potrebamy. Defektolohiia. Osoblyva dytyna: navchannya ta vukhovannya, 2 (52), 3 – 6. (In Ukrainian).
6. Omelchenko I. (2014). Post-non classical concept of chronotope of communicative activity of preschool children with delay of psychical development. Canadian Journal of Science, Education and Culture, 1 (5), Volume II, 296 – 300.